

Artykuły

Rocznik Teologiczny
LXIV – z. 4/2022
s. 744-766
DOI: 10.36124/rt.2022.27

JERZY OSTAPCZUK¹

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-7659-3936](https://orcid.org/0000-0002-7659-3936)

JERZY TOFILUK²

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-2192-2437](https://orcid.org/0000-0003-2192-2437)

Wyższe Prawosławne Szkolnictwo Teologiczne w Polsce – przeszłość i teraźniejszość³

Orthodox Higher Theological Education in Poland – past and present

Słowa kluczowe: edukacja, Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, Seminarium Prawosławne w Warszawie, Sekcja Teologii Prawosławnej, Wydział Teologiczny, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie

Key words: education, The Orthodox School of Theology at the University of Warsaw, Theological Seminary in Warsaw, Section of Orthodox Theology, Faculty of Theology, Christian Theological Academy in Warsaw

Streszczenie

Artykuł został poświęcony historii trzech jednostek szkolnictwa wyższego w Polsce oferujących studia w zakresie teologii prawosławnej. Pierwsza z nich – Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego

¹ Dr hab. Jerzy Ostapczuk, Wydział Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

² Ks. dr Jerzy Tofiluk, Wydział Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

³ Niniejszy tekst w języku angielskim został ogłoszony na Międzynarodowej Konferencji pt. „The Significance of Theology for Society and Culture Today. Bicentenary – 200 years since the foundation of the Orthodox Theological Institute in Arad (1822-2022)”, zorganizowanej przez Wydział Teologii Prawosławnej im. Ilariona V. Felea Uniwersytetu im. Aurela Vlaicu w Aradzie w dniach 14-15 czerwca 2022 r.

– powstała w 1925 roku i działała przez cały okres międzywojenny. Odegrała ona istotną rolę dla stabilnego funkcjonowania Kościoła prawosławnego w Polsce, który 13 listopada 1924 roku otrzymał autokefalię od Patriarchatu Ekumenicznego. Dwie kolejne, Sekcja Teologii Prawosławnej w Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie oraz Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie, powstały kilka lat po II wojnie światowej, w 1954 i 1951 roku. Zapewniają one Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu wykształconych (na poziomie licencjatu lub magisterium) księży, katechetów, pracowników administracji kościelnej, pracowników socjalnych, itp.

Abstract

This article describes the history of three Orthodox Educational Institutions in Poland. The first one - the Orthodox School of Theology at the University of Warsaw - was established in 1925 and operated throughout the interwar period. It played an essential role in the steady functioning of the Orthodox Church in Poland which was granted autocephalous status by the Ecumenical Patriarchate on November 13, 1924. The two others, Section of Orthodox Theology at the Faculty of Theology at the Christian Theological Academy in Warsaw, and Orthodox Theological Seminary in Warsaw were established several years after the World War II, in 1954 and 1951 respectively. They provide the Polish Autocephalous Orthodox Church with, among others, educated (to Bachelor or Master levels) priests, religious education teachers, church and social workers.

Wyższa prawosławna edukacja teologiczna w Polsce wiąże się nierozzerwalnie z odzyskaniem w 1918 roku, po 123 latach niewoli, przez Polskę niepodległości i przyznaniem prawosławnemu Kościołowi w Polsce w dniu 13 listopada 1924 roku przez patriarchat Konstantynopola niezależności⁴, tzw. autokefalii. Do tego momentu polskie prawosławie było częścią patriarchatu moskiewskiego, a większość duchowieństwa w okresie zaborów otrzymywała wykształcenie w duchownych seminariach i akademiach rosyjskich oraz odznaczała się dużym przywiązaniem

⁴ Szerzej na temat procesu autokefalizacji Kościoła prawosławnego w Polsce, zob. Papierzyńska-Turek 1989, 103–131; Bendza 2003, 115–142.

do języka i kultury rosyjskiej (Papierzyńska-Turek 1976, 16; Mironowicz 1993, 85). Przywrócenie Polsce suwerenności spowodowało podjęcie prób pełnego uniezależnienia wielu różnych sfer życia⁵ zarówno państwowego, jak i kościelnego⁶, od czynników zewnętrznych. Pod wpływem tych tendencji rozpoczęto tworzenie dostosowanych do nowych granic państwowych własnych struktur⁷, w tym również własnego systemu kształcenia teologicznego w Polsce.

1. Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę Warszawa ponownie została stolicą Rzeczypospolitej. Władze wznowiły działalność Uniwersytetu Warszawskiego, który miał kształcić wykwalifikowane kadry angażujące się w odbudowę zniszczonej przez ponad stulecie ojczyzny (Baczyński, Sawicki 2018, 234). W roku akademickim 1918/1919 powołano w Uniwersytecie Warszawskim Wydział Teologii Katolickiej, a w 1921/1922 Wydział Teologii Ewangelickiej (Lenczewski 1992, 10)⁸. Dopiero po kilku latach, w 1925 roku, w Uniwersytecie Warszawskim powstało również Studium Teologii Prawosławnej.

Do 1925 roku prawosławni duchowni w niepodległej Rzeczypospolitej mogli kształcić się jedynie w dwóch⁹ seminariach – w Krzemieńcu

⁵ Władze wychodziły z założenia, że „jedna, w rzeczywistości sztuczna, kultura dla większości wiernych, może być zastąpiona inną również sztuczną” (Mironowicz 1993, 85).

⁶ W przypadku Kościoła prawosławnego w Polsce dążono do uniezależnienia go od patriarchy moskiewskiego (Papierzyńska-Turek 1976, 16).

⁷ Szczegółowa analiza sytuacji Kościoła prawosławnego w Polsce po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, zob. Papierzyńska-Turek 1976, 15–32; Papierzyńska-Turek 1989; Mironowicz 2005, 82–198; Mironowicz 2006, 513–660.

⁸ Zajęcia dla studentów teologii ewangelickiej prowadzone były już od stycznia 1921 r. (por. Gastpary 1974, 19; Lenczewski 1974, 61; Bendza 2005b, 32; Hintz 2017, 409). Szerzej na temat historii Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego zob. Gastpary 1974, 16–51; Hintz 2017, 405–423.

⁹ Istniały również dwie niższe szkoły duchowne (męska i żeńska) w Dermaniu, które jednak zostały zlikwidowane pod koniec lat 20. XX w. (Lenczewski 1992, 10; Bendza

i Wilnie¹⁰. Nie miały one jednak statusu uczelni wyższych. Za zgodą rządu wznowiły tymczasowo działalność w 1921 roku (Papierzyńska-Turek 1989, 279–282; Tofiluk 2006, 78). Językiem wykładowym był język rosyjski i białoruski lub ukraiński. Warunki bytowe były słabe. Poziom nauczania był niski. Postępy polonizacji¹¹ były nieznaczne (Mironowicz 2006, 601). Zarówno państwo, jak i Kościół prawosławny, były zainteresowane reorganizacją systemu szkolnictwa teologicznego w ówczesnej Polsce. Władze dążyły do sprawowania nadzoru nad programem kształcenia i wychowywania w duchu państwowości polskiej, zaś Kościół do podniesienia poziomu nauczania teologicznego (Papierzyńska-Turek 1976, 17; Tofiluk 2006, 78–79). W 1924 roku Seminarium w Wilnie przekształcono w gimnazjum ogólne i dwuletnie studium teologii. Seminarium w Krzemieńcu w 1924 roku cofnięto zgodę na działalność, a w 1927 roku reaktywowano je jako podległe bezpośrednio metropolie gimnazjum z internatem i dwuletnim studium teologii (Mironowicz 2006, 600–601; Tofiluk 2006, 78–80).

Należy podkreślić, że w latach 20. XX wieku Kościół prawosławny w Polsce był – po Kościele rzymskokatolickim – najliczniejszym Kościołem w Polsce, liczącym ponad 3 500 000 wyznawców (Mironowicz 2006, 547).

Stan szkolnictwa teologicznego w Polsce w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości, tj. zaraz po 1918 roku, mógł zaspokoić jedynie bieżące braki kadrowe Kościoła prawosławnego w Polsce, nie gwarantował jednak jego rozwoju. Dostrzegali to niektórzy hierarchowie Kościoła prawosławnego w Polsce, którzy dążyli do organizacji niezależnej autokefalicznej struktury kościelnej z własnym wyższym systemem

2005b, 32; Mironowicz 2006, 599; Tofiluk 2006, 77; Baczyński, Sawicki 2018, 234).

¹⁰ Szerzej o historii seminariów duchownych w Krzemieńcu i Wilnie zob. Pawluczuk 2002, 147–166.

¹¹ Kościół prawosławny w Polsce został poddany przymusowej polonizacji. W tym czasie Kościół rzymskokatolicki celebrował nabożeństwa w języku łacińskim, zaś prawosławie ganiono za używanie języka cerkiewnosłowiańskiego.

prawosławnego szkolnictwa teologicznego, niezbędnego do stabilnego funkcjonowania Kościoła i jego obrony w razie potrzeby. Mimo braku porozumienia między wszystkimi członkami soboru biskupów¹² a rządem Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na mocy zarządzenia 30 stycznia 1922 roku¹³ wprowadziło „Tymczasowe przepisy o stosunku rządu do Kościoła prawosławnego w Polsce”, które obowiązywały do 1938 roku¹⁴. Regulowały one wiele ważnych kwestii funkcjonowania Kościoła prawosławnego w Polsce, w tym również sprawy wyższej edukacji teologicznej¹⁵. Z artykułu 11. wynika, że:

- duchowni mogli kształcić się tylko w seminariach uznawanych przez rząd i do objęcia służby duszpasterskiej uprawniały świadectwa tylko z tych seminariów;
- do czasu organizacji studiów teologicznych i ich ukończenia kandydaci do stanu duchownego z odpowiednimi kwalifikacjami mogli zdać egzaminy przed komisją wyznaczoną przez biskupa diecezjalnego i w obecności delegata Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; konieczne jest również posiadanie (lub przyjęcie) przez nich obywatelstwa polskiego;

¹² Sobór był zaplanowany na 14 października 1921 r., jednak nie przybyli na niego biskupi przeciwni procesowi autokefalizacji Kościoła prawosławnego w Polsce. Sobór w pełnym składzie obradował w styczniu 1922 r. Por. Papierzyńska-Turek 1976, 18–19.

¹³ Nie należy zapominać, że w okresie od 1918 do 1923 r. Kościół prawosławny w Polsce, na mocy różnych decyzji rządowych, utracił bezpowrotnie 115 świątyń, 280 nieruchomości i ok. 20 tys. hektarów ziemi (Papierzyńska-Turek 1976, 24–25; Papierzyńska-Turek 1989, 386–395; Mironowicz 2005, 90–92; Mironowicz 2006, 556–573).

¹⁴ Kwestie wyższej edukacji teologicznej w Polsce poruszał (w art. 41–45) również „Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej o stosunku państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” z dnia 18 listopada 1938 r. W artykule 41. jest mowa o Studium (Wydziale) Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie i Państwowym Prawosławnym Liceum Teologicznym, zaś w kolejnych (42.–45.) o liceum, internacie i kształceniu psalmistów.

¹⁵ „Tymczasowe przepisy...”, oprócz zasad kształcenia duchownych regulowały m.in. prawną reprezentację Kościoła, zadania biskupów i zwierzchnika, tryb zwoływania soboru, zjazdów dekanalnych i diecezjalnych, język liturgiczny, działalność bractw cerkiewnych, etc. (por. Papierzyńska-Turek 1976, 19–21; Mironowicz 2005).

- program kształcenia musiał być zaaprobowany przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego;
- kształcenie miało być realizowane wyłącznie w języku polskim;
- studenci i wykładowcy powinni posiadać polskie obywatelstwo;
- kandydatów na wykładowców wyznaczał Sobór Biskupów i zatwierdzał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

W artykule 12. stwierdzono, że Kościół, za uprzednią zgodą rządu, mógł utworzyć wyższy prawosławny zakład teologiczny, którego statut i rektora oraz wykładowców (ze stopniem naukowym doktora lub magistra) zatwierdzał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Nie istniała w tym czasie w Polsce wyższa prawosławna szkoła teologiczna o statusie uniwersyteckim akceptowana przez najwyższe organy państwowe. Wprowadzone w styczniu 1922 roku „Tymczasowe przepisy o stosunku rządu do Kościoła prawosławnego w Polsce” dały podstawy do podjęcia starań o utworzenie takiej jednostki. Metropolia warszawski Jerzy (Jaroszewski) natychmiast, jeszcze w 1922 roku, odbył szereg spotkań i rozmów z przedstawicielami władz państwowych (Tofiluk 2006, 81). Po jego tragicznej śmierci¹⁶ rozmowy kontynuował metropolita Dionizy (Waledyński). Na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Stanisława Głębińskiego z dnia 22 czerwca 1923 roku Senat UW w dniu 3 października 1923 roku wyraził pozytywną opinię w sprawie projektu utworzenia w Uniwersytecie Warszawskim Wydziału Teologii Prawosławnej (Lenczewski 1992, 10–12; Bendza 2005b, 35; Tofiluk 2006, 82–83). W czerwcu 1924 roku Senat UW zdecydował o otwarciu w roku akademickim 1924/25 Studium

¹⁶ Napięta sytuacja w Kościele prawosławnym w Polsce spowodowana dążeniami do uzyskania autokefalii doprowadziła do zabójstwa w dniu 8 lutego 1923 r. metropolity Jerzego (Papierzyńska-Turek 1976, 22). Więcej o okolicznościach zob. Mironowicz 2005, 102–105; Mironowicz 2006, 533–534.

Teologii Prawosławnej¹⁷. Dnia 8 lutego 1925 roku w auli UW odbyła się uroczystość otwarcia Studium¹⁸, na którą obok biskupów Kościoła prawosławnego w Polsce licznie przybyli również przedstawiciele władz państwowych¹⁹. Metropolita Dionizy w przemówieniu inauguracyjnym powiedział:

Dzisiejszy dzień, dzień otwarcia prawosławnego wydziału teologicznego na Uniwersytecie Warszawskim w stolicy Rzeczypospolitej Polskiej jest znamiennym i radosnym dniem dla Kościoła Prawosławnego w Polsce [...]. Dzisiaj Kościół Prawosławny w Polsce uzyskuje wyższą szkołę, która zabezpieczy jej w przyszłości grono oświeconych i wykształconych pracowników i kierowników. Ten dzień na zawsze pozostanie pamiętny w historii Kościoła Prawosławnego w Polsce” (cyt. za Bendza 2005b, 36–37).

Tym samym Kościół prawosławny w Polsce otrzymał wyższą szkołę teologiczną, dzięki której mógł pozyskać oświeconych i wykształconych kapłanów. Była to ówczynie najdalej na zachód wysunięta wyższa uniwersytecka jednostka teologii prawosławnej (Lenczewski 1974, 76; Bendza 2005b, 38)²⁰.

Organizacja uniwersyteckiego ośrodka teologii prawosławnej w Polsce odbiła się szerokim echem wśród wielu lokalnych Kościołów prawosławnych (np. knstantynopolitański, Rumunii, Grecji). Przychodząc z pomocą, delegowały one do pracy w Warszawie swoich pracowników naukowych (Lenczewski 1992, 14; Mironowicz 2006, 603). Bratnie

¹⁷ Szczegółową historię Studium Teologii Prawosławnej UW opracował ks. Mikołaj Lenczewski (zob. Lenczewski 1992). Por. również Lenczewski 1974, 53–125; Malesza 1993, 115–116.

¹⁸ Np. Prawosławny Kościół w Rumunii delegował wybitnego hebraistę i znawcę Starego Testamentu Sergiusza Kisiel-Kisielewskiego i znawcę Nowego Testamentu Justyna Moisescu, który od roku 1957 r. był metropolitą Mołdawii i Suczawy, a od roku 1977 r. patriarchą Rumunii (Lenczewski 1974, 90; 1992, 12).

¹⁹ Wśród nich byli obecni wicepremier, kierownik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, komisarz miasta stołecznego Warszawy, posłowie na sejm.

²⁰ W utworzonym w 1925 r. Instytucie św. Sergiusza w Paryżu zajęcia rozpoczęły się 30 kwietnia 1925 r.

szkoły teologiczne w Atenach, Bukareszcie, Belgradzie, Sofii czy Paryżu nie tylko nadesłały listy gratulacyjne, lecz również utrzymywały bliskie kontakty naukowe ze studium w kolejnych latach jego funkcjonowania (Lenczewski 1992, 19, 27).

W przeciągu 15 lat istnienia Studium Teologii Prawosławnej UW funkcjonowało tam kilka katedr²¹ i działalność dydaktyczną prowadziło tam wielu profesorów o światowej sławie (por. Bendza 2005b, 39–40), np. ks. dr archim. Grzegorz Peradze (absolwent Akademii Teologicznej w Tbilisi, Wydziału Teologii Protestanckiej Uniwersytetu w Bernie i Uniwersytetu w Berlinie), ks. dr archim. Hilarion Basdekas z patriarchatu konstantynopolitańskiego (absolwent Akademii Duchownej w Sankt Petersburgu i Uniwersytetu w Oxfordzie)²². Wykładowcy studium utrzymywali stałe kontakty naukowe z zagranicznymi ośrodkami badawczymi i uniwersyteckimi (w Atenach, Sofii, Bukareszcie, Czerniowcach, Belgradzie, wyspie Chalki, Sztokholmie, Oksfordzie, Lozannie, Genewie itd.). Studium publikowało własny periodyk naukowy *ELPIS*²³, który był miejscem dla krajowej i międzynarodowej debaty naukowej. Za najpłodniejszego pracownika²⁴ studium uważa się prof. Ilariona Ohijenkę, który w latach 1905–1932 opublikował ponad 200 prac naukowych.

²¹ W 15-letniej historii Studium Teologii Prawosławnej UW funkcjonowały m.in. następujące katedry: Teologii Pastorskiej, którą przemianowano na Katedrę Teologii Pastorskiej i Archeologii z Historią Sztuki Kościelnej; Języka Cerkiewnosłowiańskiego i Paleografii; Teologii Zasadniczej i Dogmatycznej, którą przemianowano na Katedrę Pisma Świętego Nowego Testamentu i Teologii Porównawczej oraz Katedrę Teologii Dogmatycznej; Patrologii; Pisma Świętego Starego Testamentu; Historii Prawosławnych Kościołów Słowiańskich i Rumuńskiego; Historii Powszechnej Kościoła Chrześcijańskiego i Liturgiki; Prawa Kanonicznego.

²² Wśród pozostałych można wymienić: Mikołaja Arseniewa, Dymitra Doroszenkę, Aleksandra Łotockiego, metropolitę Dionizego (Waledyńskiego), Michała Zzykina, Stanisława Słońskiego, Bazylego Bidnowa. Por. Lenczewski 1992, 12–15; Bendza 2005b, 39–40.

²³ Obecnie czasopismo *ELPIS* jest wydawane jako rocznik Katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku. Por. <https://elpis.uwb.edu.pl/index.php/Elpis>.

²⁴ Sylwetki poszczególnych pracowników studium zob. Lenczewski 1992, 42–75.

Studium posiadało własną bibliotekę liczącą prawie 12.000²⁵ pozycji bibliograficznych w 20 tys. egzemplarzach²⁶. Niestety, spłonęła ona w czasie II wojny światowej.

Program studiów przewidywał tygodniowo 32 godziny zajęć na I roku studiów, 31 godzin na II roku, 30 godzin na III roku i 22 godziny na IV roku studiów (Lenczewski 1992, 23–25; Malesza 1993, 116). Rok akademicki dzielił się na trymestry (Lenczewski 1974, 83; Lenczewski 1992, 22). Już w pierwszym akademickim roku funkcjonowania studium naukę podjęły 33 osoby. Najwięcej studentów – aż 194 – studiowało w roku akademickim 1927/1928²⁷. Każdego roku absolwentami Studium Teologii Prawosławnej UW było od 20 do 40 studentów. Studium ukończyło łącznie 249 studentów (Lenczewski 1992, 78; Malesza 1993, 115; Urban 2004, 27; Bendza 2005b, 38; Mironowicz 2006, 603). Najwięcej prac magisterskich zostało poświęconych historii Kościoła (83), prawu kanonicznemu (42), liturgii i archeologii chrześcijańskiej (24)²⁸. Niektórzy kontynuowali edukację w zagranicznych ośrodkach naukowych w Wielkiej Brytanii, Szwecji, Norwegii, Szwajcarii, Grecji, Serbii, Bułgarii, Francji (Lenczewski 1992, 26). Na studia do Studium Teologii Prawosławnej UW byli również kierowani studenci z innych państw, np. Rumunii, Bułgarii, Serbii, Grecji czy Finlandii (Lenczewski 1992, 26–28).

Należy podkreślić, że 21 września 1932 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przyznało Studium Teologii Prawosławnej prawo nadawania stopnia doktora. Jednak w związku

²⁵ Wg stanu na rok akademicki 1937/38 (Lenczewski 1992, 26).

²⁶ Szczegółowy wykaz zbiorów w poszczególnych latach działania studium, zob. Malesza 1993, 116.

²⁷ Po roku akademickim 1926/27 tylko raz liczba studentów spadła poniżej 100, tzn. w roku akademickim 1932/33 studium liczyło 92 studentów. Szczegółowa liczba studentów w poszczególnych latach, zob. Malesza 1993, 116; Tofiluk 2006, 83; Baczyński, Sawicki 2018, 237.

²⁸ Wykaz prac poświęconych poszczególnym dziedzinom teologicznym, zob. Malesza 1993, 116.

z niewprowadzeniem tego prawa w życie absolwenci studium musieli doktoryzować się na innych wydziałach lub uniwersytetach (Lenczewski 1992, 30–31).

Studenci Studium Teologii Prawosławnej UW dnia 26 listopada 1925 roku powołali Koło Teologów Prawosławnych, w ramach którego działało początkowo pięć sekcji: homiletyczna, naukowa, nowych religii i prądów teologicznych, abstynencka i wydawnicza (Lenczewski 1992, 32–33; Malesza 1993, 115). Absolwenci studium kontynuowali działalność w powołanym 18 lipca 1933 roku przez Synod Kościoła Prawosławnego Bractwie Teologów Prawosławnych²⁹, którego celem była praca religijno-oświatowa wśród społeczeństwa, wzbogacanie i poszerzanie wiedzy zdobytej w studium i prowadzenie działalności wydawniczej (Lenczewski 1992, 33–36).

Przełomowym i zarazem tragicznym momentem w historii Polski i Europy był wybuch we wrześniu 1939 roku II wojny światowej. Zawierucha wojenna, przesuwanie granic państwowych, niepokoje i walki nie sprzyjały unormowaniu wielu spraw, w tym również edukacji. Szybko zrozumiano, że wznowienie działalności Studium Teologii Prawosławnej UW w czasie wojny będzie szczególnie trudne, wręcz niemożliwe. Otwarte z wielkim trudem prawosławne seminaria duchowne w Warszawie w 1942 roku i w Chełmie w 1943 roku zostały zamknięte już w 1944 roku³⁰ wraz z przybliżeniem się frontu wschodniego.

Szanse na odrodzenie wyższego, prawosławnego szkolnictwa teologicznego pojawiły się wraz z zakończeniem II wojny światowej. 25 listopada 1945 roku metropolita Dionizy skierował do Ministra Administracji Publicznej i Oświaty oraz rektora Uniwersytetu Warszawskiego pismo z prośbą o restytuowanie studium. Mimo deklarowanego wsparcia rządu państwo przez około pięć lat nie podjęło żadnych kroków prowadzących

²⁹ Bractwo Teologów Prawosławnych istniało do 1939 r. (Baczyński, Sawicki 2018, 243).

³⁰ Szerzej o prawosławnych seminariach duchownych otwartych w Warszawie w 1942 r. i w Chełmie w 1943 r., zob. Sziling 1987, 257–263.

do restytucji studium³¹. Do 1951 roku Kościół prawosławny w Polsce nie miał możliwości zapewnienia swym duchownym jakiegokolwiek wykształcenia teologicznego³², w tym również na poziomie uniwersyteckim. 20 marca³³ 1951 roku działalność rozpoczęło prywatne Prawosławne Liceum Teologiczne w Warszawie (przy ul. Paryskiej 27), które 1 września 1951 roku przemianowano na Prawosławne Seminarium Duchowne³⁴.

2. Sekcja Teologii Prawosławnej Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie³⁵

Funkcjonujące przed II wojną światową w Uniwersytecie Warszawskim Wydziały Teologii Katolickiej i Teologii Ewangelickiej³⁶ po 1945 roku odrodziły się i prowadziły działalność do 1954 roku. Wtedy to decyzją władz zostały one usunięte z uniwersytetu. Wydział Teologii Katolickiej został przekształcony w Akademię Teologii Katolickiej³⁷.

³¹ Zamysł odnowienia po wojnie Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego napotkał ogromny opór (Maciuszko 2005, 11). Szerzej o podejmowanych przez Kościół prawosławny działaniach w latach 1945-1947 zmierzających do wznowienia działalności Studium Teologii Prawosławnej UW, zob. Urban 2004, 25–37.

³² W związku z zaistniałą sytuacją – całkowitym brakiem możliwości kształcenia duchowieństwa – metropolita Dionizy (Waledyński) zdecydował o powołaniu w Warszawie z dniem 1 stycznia 1948 r. prywatnego Studium Teologii Prawosławnej przy katedrze metropolitalnej w Warszawie (Bendza 2005b, 42; Mironowicz 2006, 753; Tofiluk 2007, 126), które ze względu na ówczesny stan prawny mogło jedynie pretendować do średniej szkoły teologicznej. Jednak już w następnym miesiącu – 25 lutego 1948 r. – metropolita Dionizy znalazł się w areszcie domowym (Baczyński, Sawicki 2018, 244), a powołana jednostka nie rozpoczęła nawet działalności.

³³ Władze wydały zgodę 7 marca 1951 r. (Baczyński, Sawicki 2018, 244).

³⁴ Okoliczności powołania Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie, zob. Bendza 2005b, 43–46.

³⁵ Strona internetowa akademii: <http://chat.edu.pl>; strona internetowa wydziału: <https://chat.edu.pl/teologia/>.

³⁶ Był to jedyny funkcjonujący od zakończenia II wojny światowej do 1954 r. wydział teologii nierzymskokatolickiej w Polsce (Maciuszko 2005, 10). Był on związany przede wszystkim z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim (Maciuszko 2005, 12).

³⁷ W 1999 r. Akademię Teologii Katolickiej przekształcono w Uniwersytet Kardynała

Wydział Teologii Ewangelickiej miał być podstawą tworzonej akademii ekumenicznej (Maciuszko 2005, 16; Charkiewicz 2022, 7–8), przeznaczony dla pozostałych chrześcijan. Ostatecznie dopiero 26 października 1954 roku³⁸ Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego powołało do życia Chrześcijańską Akademię Teologiczną w Warszawie z dwiema sekcjami: teologii ewangelickiej i teologii starokatolickiej (Malesza 1993, 118; Maciuszko 2005, 13–14; Charkiewicz 2022, 8).

Powstanie akademii było wielką szansą dla Kościoła prawosławnego w Polsce na restytucję uniwersyteckiego ośrodka teologii prawosławnej. Dnia 30 lipca 1957 roku Minister Szkolnictwa Wyższego wydał zarządzenie³⁹ dotyczące powołania w ChAT nowej⁴⁰ i zarazem już trzeciej sekcji – Sekcji Teologii Prawosławnej⁴¹ z początkowo trzema katedrami⁴², do których w 1958 roku dołączono jeszcze dwie katedry⁴³.

Stefana Wyszynskiego.

³⁸ Wraz z początkiem roku akademickiego 1954/1955 w Uniwersytecie Warszawskim *de facto* nie istniał już Wydział Teologii Ewangelickiej, który *de iure* nie miał też – do końca października 1954 r. – żadnej kontynuacji. W związku z brakiem podstaw prawnych do istnienia ChAT – akty prawne dotyczące powołania ChAT zostały przyjęte pod koniec października – rok akademicki rozpoczął się 3 listopada 1954 r. Por. Maciuszko 2005, 16–18.

³⁹ Zostało ono opublikowane w Dzienniku Urzędowym (nr 10, poz. 46) 3 września 1957 r. (Maciuszko 2005, 23; Bendza 2005b, 54; Mironowicz 2006, 754). Treść zarządzenia, zob. Bendza 2005b, 53–54.

⁴⁰ Z czasem Sekcja Teologii Prawosławnej ChAT korzystała ze spuścizny Studium Teologii Prawosławnej UW w zakresie programu nauczania, struktury i dorobku naukowego. Zatrudnienie w ChAT znajdowali absolwenci studium. Jako przykład można wskazać: Aleksandra Łapińskiego, abp. Tymoteusza Szrettera, Mikołaja Sendulskiego, ks. Atanazego Semeniuka, Piotra Domańczuka, ks. Mikołaja Lenczewskiego, ks. Aleksandra Znoskę i innych.

⁴¹ Zatrudniono wtedy (ks. Jerzy Klinger został zatrudniony w ChAT nieco wcześniej) wyłącznie dwie osoby prawosławne: metropolitę Makarego Oksyjuka i Aleksandra Łapińskiego. Kierownictwo nad pozostałymi katedrami objęły osoby z sekcji teologii ewangelickiej.

⁴² Tzn. Katedrami: Starego Testamentu, Historii Kościoła Powszechnego i Patrologii (Maciuszko 2005, 23; Bendza 2005b, 54).

⁴³ Tzn. Katedry: Nowego Testamentu oraz Teologii Dogmatycznej i Moralnej (Malesza 1993, 118).

Podział na trzy odrębne sekcje teologiczne (ewangelicką, starokatolicką i prawosławną) został zachowany do dziś (Maciuszko 2005, 18–19, 23; Pańkowski 2022, 5; Charkiewicz 2022, 9). Nawet w 2012 roku, kiedy w ChAT wyodrębniony został Wydział Pedagogiczny (przemianowany w 2019 roku w Wydział Nauk Społecznych), w Wydziale Teologicznym nadal zachowana została pierwotna trójdzielna specyfika teologiczna. Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie i poszczególne sekcje, w tym Sekcja Teologii Prawosławnej, szczególnie w pierwszych dwóch dziesięcioleciach, zmagaly się z wieloma problemami, np. lokalowymi⁴⁴ i kadrowymi⁴⁵. Mimo przeciwności losu akademia starała się sprostać potrzebom poszczególnych Kościołów, które w niej właśnie kształciły swe przyszłe kadry.

W 1967⁴⁶ roku w celu podniesienia poziomu wiedzy teologicznej duchownych i pracowników Kościołów kształcących swe kadry w ChAT, w tym również prawosławnego, utworzono zaoczne studium teologiczne⁴⁷. Krok ten spotkał się z bardzo dużym zainteresowaniem. W tym też czasie opracowano nowy program nauczania we wszystkich trzech sekcjach, w wyniku czego wydłużono okres studiów do pięciu lat (Bendza 2005b, 70).

W roku akademickim 1973/74 zorganizowany został dwuletni kurs doszkalający dla prawosławnych księży, w którym uczestniczyło

⁴⁴ Zajęcia dla studentów Sekcji Teologii Prawosławnej prowadzone były początkowo w budynku seminarium prawosławnego w Warszawie przy ul. Paryskiej 27 (Bendza 2005b, 55). Dopiero w 1968 r. Chrześcijańska Akademia Teologiczna przeniosła się do nowego budynku w Warszawie przy ul. Miodowej 21. (Maciuszko 2005, 29; Bendza 2005b, 72–73). Do własnej siedziby w Warszawie (ul. Broniewskiego 48) akademia przeniosła się dopiero w 2018 r. Infrastruktura najnowszej siedziby akademii spełnia wymogi XXI wieku (Charkiewicz 2022, 7).

⁴⁵ Z momentem powołania Sekcji Teologii Prawosławnej zatrudniono jedynie dwóch prawosławnych wykładowców. Powodem był brak odpowiedniego wykształcenia wśród potencjalnych kandydatów.

⁴⁶ Historię działalności ChAT w latach 1966–1989, zob. Bendza 2005b, 31–83; zaś w latach 1964–1974, zob. Gastpary 1974b, 127–166.

⁴⁷ Rozpoczęło ono działalność w roku akademickim 1967/68 (Bendza 2005b, 67).

55 duchownych (Malesza 1993, 118; Bendza 2005b, 74; Baczyński, Sawicki 2018, 246).

W 1980 roku powstało działające do dziś Koło Teologów Prawosławnych⁴⁸, którego opiekunem został Jan Anchimiuk, późniejszy abp Jeremiasz – ordynariusz Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej i rektor ChAT. Z Koła Teologów Prawosławnych wyłoniło się Bractwo Młodzieży Prawosławnej w Polsce⁴⁹ – organizacja zajmująca się działalnością religijno-ewangelizacyjną, organizującą dla młodzieży pielgrzymki, spotkania, zawody, obozy wakacyjne i ikonograficzne⁵⁰.

W 1990 roku Minister Edukacji Narodowej wprowadził do szkół podstawowych i średnich religię oraz opublikował nowe wytyczne dotyczące kwalifikacji pedagogicznych (Wysoczański 2005a, 90–92). We wszystkich Kościołach, w tym również prawosławnym, zabrakło wykwalifikowanych nauczycieli religii. Dla absolwentów ChAT prowadzących lekcje religii w celu uzupełnienia brakujących kwalifikacji pedagogicznych w styczniu 1991 roku powołane zostało w ChAT roczne Studium Pedagogiczne, które ukończyło ponad 300 osób (Wysoczański 2005a, 92). W roku akademickim 1991/92⁵¹ rozpoczął działalność Ekumeniczny Instytut Pedagogiczno-Katechetyczny (przekształcony w 1996 roku w Ekumeniczny Instytut Pedagogiczny)⁵², którego celem było wykształcenie przyszłych nauczycieli katechezy. W obecnej chwili wszyscy studenci studiów I stopnia (licencjackich) w Wydziale Teologicznym otrzymują pełne przygotowanie pedagogiczne, niezbędne do podjęcia pracy nauczycielskiej w szkołach podstawowych i średnich.

⁴⁸ Pierwotna nazwa, funkcjonująca do 1991 r., to Koło Teologów Prawosławnych Szkół Teologicznych, Świeckich i Młodzieży Laickiej.

⁴⁹ Zob. <http://bmp.cerkiew.pl>.

⁵⁰ Szerzej o Bractwie Młodzieży Prawosławnej w Polsce, zob. Charkiewicz 1995; Mironowicz 2006, 754–765.

⁵¹ Historię działalności ChAT w latach 1989-2004, zob. Wysoczański 2005a, 90–98.

⁵² Uruchomiono również 3-letnie studia licencjackie w zakresie dwóch specjalności: praca socjalna oraz pedagogika szkolna i korekcyjna.

W 1996 roku po raz pierwszy rektorem⁵³ ChAT⁵⁴ został pracownik Sekcji Teologii Prawosławnej – abp Jeremiasz (Jan Anchimiuk), który swą funkcję pełnił w latach 1996-2002 i 2008-2012.

Sekcja Teologii Prawosławnej składa się obecnie z sześciu katedr:

- Pisma Świętego Starego Testamentu;
- Pisma Świętego Nowego Testamentu;
- Prawosławnej Teologii Dogmatycznej i Moralnej;
- Prawosławnej Teologii Praktycznej;
- Patrologii;
- Historii Kościoła Powszechnego i Autokefalicznych Kościołów Prawosławnych.

Zatrudnionych jest w niej aktualnie 12 pracowników⁵⁵ badawczo-dydaktycznych⁵⁶ i 4 dydaktycznych⁵⁷, w tym 7 profesorów, 7 doktorów i 2 magistrów. Kierownikiem Sekcji Teologii Prawosławnej jest abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, rektor ChAT.

Wydział Teologiczny ChAT prowadzi aktualnie trzyletnie studia I stopnia (licencjackie) i dwuletnie II stopnia (magisterskie) o specjalności teologia prawosławna oraz ewangelicka i starokatolicka. Oferowane są ponadto studia I stopnia o specjalności teologia protestancka i II stopnia

⁵³ Po raz pierwszy prorektorem ChAT wywodzącym się z Kościoła nieewangelickiego w 1965 r. został duchowny z Kościoła prawosławnego ks. Jerzy Klinger (Bendza 2005b, 68).

⁵⁴ Sylwetki rektorów (i prorektorów) Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, zob. Wysoczański 2005b, 107–108; Charkiewicz 2022, 8–20.

⁵⁵ Wykaz wszystkich pracowników Wydziału Teologicznego Sekcji Teologii Prawosławnej, zob. <https://chat.edu.pl/teologia/sekcja-teologii-prawoslawnej>; Sekcji Teologii Ewangelickiej, zob. <https://chat.edu.pl/teologia/sekcja-teologii-ewangelickiej>; Sekcji Teologii Starokatolickiej, zob. <https://chat.edu.pl/teologia/sekcja-teologii-starokatolickiej>. W 2004 r. w ChAT pracowało łącznie 83 nauczycieli akademickich, z tego 20 profesorów i doktorów habilitowanych, 32 doktorów, 31 asystentów i wykładowców (Charkiewicz 2022, 13). Wykaz profesorów ChAT z lat 1951-2021, zob. Charkiewicz 2022, 18-19.

⁵⁶ Do obowiązków pracownika badawczo-dydaktycznego należy prowadzenie badań i popularyzacja otrzymanych wyników (w postaci prelekcji na konferencjach i publikacji tekstów naukowych) oraz dydaktyka.

⁵⁷ Do obowiązków pracownika dydaktycznego należy dydaktyka.

o specjalności teologia tradycji wyznaniowych, które są skierowane do absolwentów studiów nieteologicznych I stopnia (licencjackich).

ChAT posiada uprawnienia do nadawania stopnia doktora (w dyscyplinach teologia⁵⁸ i pedagogika⁵⁹) i doktora habilitowanego (w dyscyplinie teologii)⁶⁰. Stopień naukowy doktora teologii można otrzymać w ramach czteroletniej Szkoły Doktorskiej (prowadzonej przez ChAT)⁶¹ lub w trybie eksternistycznym (tj. poza studiami w Szkole Doktorskiej).

Wydział Teologiczny ChAT ukończyli wszyscy biskupi Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, a czterech z nich zostało jego wykładowcami⁶². Ponad 90% duchowieństwa Kościoła prawosławnego w Polsce tytuł zawodowy magistra teologii prawosławnej otrzymało, kończąc studia II stopnia (magisterskie) w Wydziale Teologicznym ChAT.

Działalność Wydziału Teologicznego przyczyniła się również do rozwoju cerkiewnej działalności socjalnej. Z ośmiu Domów Pomocy Społecznej sześć zostało powołanych, zaś siedem jest zarządzanych przez absolwentów ChAT (Baczyński, Sawicki 2018, 247). Główna organizacja charytatywna Kościoła Prawosławnego w Polsce ELEOS jest prowadzona przez pracownika Sekcji Teologii Prawosławnej Wydziału Teologicznego, zaś z ośmiu Diecezjalnych Ośrodków Miłosierdzia tylko dwa są prowadzone przez osoby niepowiązane z ChAT (Baczyński, Sawicki 2018, 247–248). Część praktyk kościelnych studenci odbywają poza

⁵⁸ W 1994 r., po osiągnięciu właściwej liczby profesorów, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie otrzymała prawo do organizacji Studium Doktoranckiego w zakresie nauk teologicznych i tym samym prawo do nadawania stopnia doktora w tej dyscyplinie (Charkiewicz 2022, 12).

⁵⁹ Uprawnienia do nadawania stopnia doktora w dyscyplinie pedagogika ChAT otrzymał 30 września 2019 r.

⁶⁰ Wykaz osób, które w ChAT otrzymały stopnie doktora i doktora habilitowanego w dyscyplinie teologia (do 2005 r.), zob. Wysoczański 2005b, 113–130).

⁶¹ Więcej informacji o Szkole Doktorskiej Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, zob. <https://chat.edu.pl/szkola-doktorska-chat>.

⁶² Są to: metropolita Sawa (Hrycuniak), abp Jerzy (Pańkowski), abp Jakub (Kostiuczuk) i bp Andrzej (Borkowski).

świętyniami, w prawosławnych ośrodkach charytatywnych i podczas obozów młodzieżowych, zdobywając doświadczenie niezbędne w przyszłej pracy duszpasterskiej i socjalnej w ramach prowadzonej przez Kościół prawosławny w Polsce działalności.

Wykładowcy Wydziału Teologicznego Sekcji Teologii Prawosławnej aktywnie angażują się w życie Kościoła zarówno w kraju, jak i za granicą⁶³, debatę teologiczną⁶⁴, współpracę ekumeniczną i dialog międzywyznaniowy, rozwiązywanie problemów społecznych. Nadzorują działalność Koła Teologów Prawosławnych i Bractwa Młodzieży Prawosławnej. Zarówno wykładowcy, jak i studenci, uczestniczą w corocznych zjazdach młodzieży w żeńskim monasterze św. Marty i Marii na św. Górze Grabarce (w maju i sierpniu) i męskim św. Onufrego Wielkiego w Jabłecznej (w czerwcu).

3. Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie⁶⁵

Należy również wspomnieć⁶⁶ o Prawosławnym Seminarium Duchownym w Warszawie⁶⁷, które jest kościelną szkołą teologiczną⁶⁸,

⁶³ Pracownicy Sekcji Teologii Prawosławnej byli m.in. członkami Komitetu Naczelnej Światowej Rady Kościołów, Międzynarodowej Ogólnoprawosławnej Komisji Bioetycznej, etc.

⁶⁴ Miejscem debaty teologicznej i ekumenicznej są dwa czasopisma naukowe publikowane w Wydziale Teologicznym: *Rocznik Teologiczny* (<http://theologicalyearbook.eu>) oraz *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* (<https://side.chat.edu.pl>). Historię *Rocznika Teologicznego*, zob. Bendza 2005a, 131–138.

⁶⁵ Strona internetowa: <https://psd.edu.pl>. Szerzej o historii Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie, zob. Tofiluk 2007, 126–132.

⁶⁶ Działająca w Uniwersytecie w Białymstoku Katedra Teologii Prawosławnej (<https://prawoslawie.uwb.edu.pl>) nie prowadzi kształcenia przyszłych duchownych, lecz służy wiedzą innym wydziałom i katedrom uniwersyteckim w Białymstoku. W Polsce działa również kilka kościelnych szkół (np. ikonograficzna, psalmistów i dyrygentów), które nie posiadają jednak statusu jednostek szkolnictwa wyższego. Szerzej o niniejszych jednostkach zob. Tofiluk 2002, 175–177; Tofiluk 2007, 136–137.

⁶⁷ Zostało ono powołane jako Prawosławne Liceum Teologiczne, lecz wkrótce przemianowane na Prawosławne Seminarium Duchowne (Malesza 1993, 117).

⁶⁸ Seminarium podlega bezpośrednio zwierzchnikowi Polskiego Autokefalicznego

kształcąca i przygotowująca do pracy w Kościele przyszłych kapłanów. Kontynuuje ono działalność istniejących w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej w Polsce seminariów. Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie⁶⁹ rozpoczęło działalność z dniem 20 marca 1951 roku (Tofiluk 2002, 168–174; Tofiluk 2007, 126–127)⁷⁰.

W 1998 roku wraz z przyjęciem ustawy „O stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie zyskało możliwość, po spełnieniu dodatkowych warunków, nadawania absolwentom tytułu licencjata teologii prawosławnej. Tym samym absolwenci Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie po ukończeniu trzyletnich studiów I stopnia (licencjackich) i otrzymaniu tytułu zawodowego licencjata teologii prawosławnej mogą kontynuować edukację teologiczną na studiach II stopnia w Wydziale Teologicznym ChAT, po ukończeniu których otrzymują tytuł zawodowy magistra teologii prawosławnej.

4. Zakończenie

Podsumowując, należy stwierdzić, że wyższe wykształcenie w zakresie teologii prawosławnej we współczesnej Polsce można uzyskać w Prawosławnym Seminarium Duchownym w Warszawie (licencjat) i w Wydziale Teologicznym ChAT (licencjat i magisterium), który jest powszechnie uważany za spadkobiercę i kontynuatora działających

Kościoła Prawosławnego w Polsce i tym samym Świętemu Soborowi Biskupów.

⁶⁹ W 1970 r. nauka w seminarium została wydłużona z lat czterech do sześciu i dwa ostatnie lata edukacji były realizowane w Monasterze św. Onufrego Wielkiego w Jabłecznej. Natomiast 1 września 1975 r. zostało powołane Wyższe Prawosławne Seminarium Duchowne z siedzibą w Jabłecznej, które funkcjonowało do 1991 r. Por. Malesza 1993, 117.

⁷⁰ Naukę na pierwszym roku po powołaniu seminarium rozpoczęło 20 studentów (Malesza 1993, 117). Pierwszym rektorem został ks. Aleksander Kilanowicz (zm. 1952 r.), wykładowcami zostali ponadto abp Tymoteusz Szretter, Aleksander Łapiński, Jan Gołubowski i Paweł Woskreseński. Z dniem 1 października 1951 r. rektorem został ks. Serafin Żeleźniakowicz. Por. Bendza 2005b, 45–46.

w okresie międzywojennym w Uniwersytecie Warszawskim Studium Teologii Prawosławnej i Wydziału Teologii Ewangelickiej (Charkiewicz 2022, 7). Wydział Teologiczny ChAT zajmuje szczególne miejsce wśród państwowych uczelni wyższych nie tylko w kraju, lecz również za granicą. Jest on przestrzenią do spotkań i dialogu trzech tradycji wyznaniowych: prawosławnej, ewangelickiej (w tym ewangelikalnej) i starokatolickiej (Pańkowski 2022, 5).

Bibliografia

- Baczyński, Andrzej, i Doroteusz Sawicki. 2018. „Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego i jego teologiczni spadkobiercy.” *ELPIS* 20: 231–252.
- Bendza, Marian. 2003. „Autokefalia Kościoła Prawosławnego w Polsce.” *ELPIS* 5/7/8: 115–142.
- Bendza, Marian. 2005a. „Rocznik Teologiczny.” W *50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej 1954-2004*. Red. Wiktor Wysoczański et. al., 131–138. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.
- Bendza, Marian. 2005b. „Dzieje Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie w latach 1966-1989.” W *50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej 1954-2004*. Red. Wiktor Wysoczański et. al., 31–83. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.
- Charkiewicz, Jarosław. 1995. *Bractwo Młodzieży Prawosławnej w Polsce: statystyczno-historyczny zarys działalności organizacji w latach 1980-1994*. Białystok: Bractwo Młodzieży Prawosławnej w Polsce.
- Charkiewicz, Jarosław, red. 2022. *Uczelnia Dialogu. Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.
- Gastpary, Waldemar. 1974a. „Wydział Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego.” *Rocznik Teologiczny* 16 (1-2): 5–51.

- Gastpary, Waldemar. 1974b. „Chrześcijańska Akademia Teologiczna w drugim dziesięcioleciu swego istnienia 1964-1974.” *Rocznik Teologiczny* 16 (1-2): 127–166.
- Hintz, Marcin. 2017. „Badania w zakresie teologii systematycznej w Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego.” *Rocznik Teologiczny* 59 (3): 405–423.
- Lenczewski, Mikołaj. 1974. „Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego.” *Rocznik Teologiczny* 16 (1-2): 53–125.
- Lenczewski, Mikołaj. 1992. *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925-1939*. Warszawa: ChAT.
- Maciuszko, Janusz. 2005. „Dzieje Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie w latach 1954-1966.” W *50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej 1954-2004*. Red. Wiktor Wysoczański et. al., 9–29. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.
- Malesza, Aleksander. 1993. „Szkolnictwo.” W *Kościół prawosławny w Polsce dawnej i dziś*. Red. Lucjan Adamczuk, Antoni Mironowicz, 113–121. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny/Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Mironowicz, Antoni, 2005. *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Mironowicz, Antoni, 2006. *Kościół prawosławny w Polsce*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Mironowicz, Eugeniusz. 1993. „Hierarchia i duchowieństwo w latach 1918-1939.” W *Kościół prawosławny w Polsce dawnej i dziś*. Red. Lucjan Adamczuk, Antoni Mironowicz, 84–87. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny/Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Pańkowski, Jerzy. 2022. „Słowo wstępne.” W *Uczelnia Dialogu. Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie*. Red. Jarosław Charkiewicz, 5–6. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

- Papierzyńska-Turek, Mirosława. 1976. „Kościół prawosławny w Polsce w latach 1918-1927 – sytuacja prawna i konflikty wewnętrzne.” *Dzieje Najnowsze* 8 (3): 15–32.
- Papierzyńska-Turek, Mirosława. 1989. *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pawłuczuk Urszula. 2002. „Seminaria Duchowne w Krzemieńcu i Wilnie.” W *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*. Red. Antoni Mironowicz, Urszula Pawłuczuk, Piotr Chomik, 147–166. Białystok: Zakład Historii Kultur Pogranicza Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Sziling, Jan. 1987. „Przyczynek do utworzenia prawosławnych seminariów duchownych w Generalnym Gubernatorstwie.” W *Historia i współczesność*, 257–263. Warszawa: PWN.
- Tofiluk, Jerzy. 2002. „Szkolnictwo prawosławne w Polsce powojennej.” W *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*. Red. Antoni Mironowicz, Urszula Pawłuczuk, Piotr Chomik, 167–178. Białystok: Zakład Historii Kultur Pogranicza Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Tofiluk, Jerzy. 2006. „Prawosławne szkolnictwo w okresie międzywojennym.” *ELPIS* 8 (13-14): 75–85.
- Tofiluk, Jerzy. 2007. „Szkolnictwo i działalność edukacyjna.” *ELPIS* 9 (15-16): 125–140.
- Urban, Kazimierz. 2004. „Próby reaktywowania Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego po II wojnie światowej.” *Zeszyty naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie* 655: 25–37.
- Wysoczański, Wiktor. 2005. „Dzieje Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie w latach 1989-2004.” W *50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej 1954-2004*. Red. Wiktor Wysoczański et. al., 83–102. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.

Wysoczański, Wiktor. 2005b. *50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej 1954-2004*. 2005. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXIV

Zeszyt 4

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2022

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja *Rocznika Teologicznego* informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.
All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 18,5. Nakład: 100 egz.

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

IN MEMORIAM

Mgr Irena Andrejew-Preiss..... 743

ARTYKUŁY

JERZY OSTAPCZUK, JERZY TOFILUK, *Wyższe Prawosławne Szkolnictwo Teologiczne w Polsce – przeszłość i teraźniejszość*..... 744

BORYS PRZEDPELSKI, *Różne formy oficjalnego dialogu mariawicko-rzymsko-katolickiego w latach 1971-1996* 767

MARCIN WALCZAK, *Nieuwarunkowane, ostateczne zatroskanie, being-itself. Wielowymiarowa idea Boga w myśli Paula Tillicha*..... 815

ELŻBIETA BEDNARZ, *Specyfika udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej przez nauczyciela religii uczniowi posiadającemu orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego* 851

ANDRZEJ OCHMAN, *Wiara i religijność współczesnych katolików polskich na przełomie XX i XXI wieku w świetle wyników badań społecznych*..... 881

FRANTIŠEK HANOBIK, *Youth on the verge of adulthood and their views on abortion* 915

MATERIAŁY

ABP ANASTAZY (GIANNOULATOS), *Życie w Chrystusie w wieloreligijnej społeczności globalnej*..... 945

KRONIKA

Przyznanie prof. Barbarze Städtler-Mach Medalu za Zasługi dla ChAT (BOGUSŁAW MILERSKI)..... 959

Inauguracja roku akademickiego 2022/2023 (6 października 2022) (JAROSŁAW ZABROCKI)..... 961

Uroczystość nadania tytułu doktora honoris causa Jego Eminencji, Wielce Błogosławionemu prof. Anastazemu (Giannoulatosowi), Arcybiskupowi Tirany, Durrës i Całej Albanii (6 października 2022) (JAROSŁAW ZABROCKI)..... 965

<i>Uroczystość nadania tytułu doktora honoris causa prof. dr. hab. Zbyszko- wi Melosikowi Prorektorowi Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1 grudnia 2023) (RENATA NOWAKOWSKA-SIUTA).....</i>	969
<i>Publikacje zwarte (książki) Wydawnictwa Naukowego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie z lat 2019–2022 (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI).....</i>	971
Wykaz autorów	975
Recenzenci <i>Rocznika Teologicznego</i> w roku 2022	976

Contents

IN MEMORIAM

Mgr Irena Andrejew-Preiss.....	743
--------------------------------	-----

ARTICLES

JERZY OSTAPCZUK, JERZY TOFILUK, <i>Orthodox Higher Theological Education in Poland – past and present</i>	744
BORYS PRZEDPELSKI, <i>Various forms of official dialogue between the Mariavite and the Roman Catholic Church in the years 1971-1996</i>	767
MARCIN WALCZAK, <i>The Unconditional, ultimate concern, Being-itself. Multidimensional idea of God in the thought of Paul Tillich</i>	815
ELŻBIETA BEDNARZ, <i>Specifics of the provision of psychological and pedagogical assistance by a religion teacher to a student with an evaluation of special educational needs</i>	851
ANDRZEJ OCHMAN, <i>Faith and religiosity of contemporary Polish Catholics at the turn of the 20th and 21st centuries in the light of the results of social research</i>	881
FRANTIŠEK HANOBIK, <i>Youth on the verge of adulthood and their views on abortion</i>	915

MATERIALS

ABP ANASTAZY (GIANNOULATOS), <i>Living in Christ in a multi-religious global community</i>	945
--	-----

CHRONICLE

<i>Awarding Prof. Barbara Städtler-Mach the Medal for Merits for the Christian Theological Academy (BOGUSŁAW MILERSKI)</i>	959
<i>Inauguration of the academic year 2022/2023 (6th October 2022) (JAROSŁAW ZABROCKI)</i>	961
<i>The Ceremony of Conferring the Title of Doctor Honoris Causa on His Eminence, the Most Blessed Prof. Anastasius (Giannoulatos), Archbishop of Tirana, Durrës and All Albania (6th October 2022) (JAROSŁAW ZABROCKI)</i>	965

<i>The Ceremony of Conferring the Title of Doctor Honoris Causa on Prof. Zbyszko Melosik PhD habil., Prorector of the Adam Mickiewicz University in Poznań (1st December 2022) (RENATA NOWAKOWSKA- -SIUTA).....</i>	969
<i>Compact publications (books) of the Scientific Publisher of the Christian Theological Academy in Warsaw 2019-2022 (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI).....</i>	971
List of authors	975
List of reviewers of <i>Theological Yearbook</i> in 2022	976

Wykaz autorów

Jerzy Ostapczuk, j.ostapczuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Jerzy Tofiluk, j.tofiluk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Borys Przedpełski, b.przedpelski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Marcin Walczak, marwal8@wp.pl, ul. Ćwiklińskiej 4/35, 20-067 Lublin

Elżbieta Bednarz, e.bednarz@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Andrzej Ochman, andochman@uni.opole.pl, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, ul. W. Drzymały 1C, 45-342 Opole

František Hanobik, hanobikf@gmail.com, Pravoslávna Bohoslovecká Fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Masarykova 2707/15, 080 01 Prešov, Slovakia